

פרויקט בן-יהודה זקוק לעזרתכם. לחצו כאן לפרטים.

ספרי לנו מה שגוי

דואל:

זכרו שאין משמעות למספרי שורה או עמוד בטקסט רציף באינטרנט. אנא ציינו מספר פסקה, ו/או העתיקו כמה מלים סביב כל שגיאה, כדי להקל עלינו למצוא את הטעון תיקון.

רשימת הגהות:

נודיע לך בדואל כשנעיין בהגהות ונתקן את הטקסט.

שלח

נשמע לשמוע מה אהבת

דואל:

ההמלצה שלך:

(אנו מפרסמים המלצות ביומן הרשת שלנו)

[YouTube](#) - פרויקט בן-יהודה: [בפייסבוק](#) | [ב](#)

[יומן הרשת של פרויקט בן-יהודה](#)

שלח

זכרונות קוטיק – פרק אחד-עשר

[לתוכן הענינים](#)

פרק אחד-עשר

אמא - ר' לייזר - ייסוריה של אמא - הרב של

קאמניץ - עצת סבתא

אמי היתה כעונש משמים בביתו של סבא. היא פשוט לא התאימה לבית

הזה. היא גדלה אצל אבא מסוג אחר לגמרי, ר' לייזר מגרודנה, שכבר מגיל

שמונה לא הביט בפני אישה. לאחר מות חותנו, ר' הלל פריד, חתנו של ר' חיים מוולוז'ין, בעת שהיה ר' לייזר מורה הוראה בגרודנה,^[1] היה השמש צועד לפניו ברחוב ומגרש את כל הנשים מהמדרכה.^[2]

סבא לייזר נהג ללכת בכל יום שישי לבית המרחץ ושם היה פושט את בגדיו ליד העניים. כשראה עני ולו מגפיים קרועים היה מחליף אתו את מגפיו, וכך עשה גם כשראה חולצה או מכנסיים קרועים; הוא נתן לעני את בגדיו שלו ואת בגדי העני נטל לעצמו. כששב לביתו לא יכלה סבתא להכירו. כל בגדיו היו קרועים ובלויים, לבד מן הקפוטה והשטריימל.^[3] את אלה - כך אמר - אסור להחליף. סבתא, כמובן, היתה צורחת עליו בשל מעשיו אלה, משום שהיתה זו הוצאה שמעל ומעבר לכוחותיה. באותם ימים הקציבה העיר לרב משכורת קטנה מאוד, שרק בקושי הספיקה למחייתם; ואם בכל יום שישי היא תיאלץ לתפור לבעלה בגדים חדשים, כי אז אפילו תיתן את ראשה לא יהיה בכך די. אבל הוא היה מרגיע אותה ואומר, שהעני נזקק, הרבה יותר ממנו, למגפיים טובים. העני הזה צריך לשוטט ולמצוא לעצמו פרנסה; בבגדים קרועים הוא עלול, קודם כול, להצטנן, ומלבד זאת אין אתה יכול לחפש עבודה לאורך זמן בבגדים כאלה.

סבתא לא רצתה לצער אותו, היא נכנסה לחדרה ובכתה. הדבר נודע לבסוף בעיר, ולמרבית המזל נמצא גביר אחד, שראה את עצמו כקרוב משפחה, והוא שפתר את הבעיה. והיה אם חילק הרב את בגדיו, היה אותו גביר שולח לסבתא, ביום שישי לפנות ערב, בגדים חדשים.

היו לר' לייזר ספרים רבים, שערכם הגיע לאלפי רובלים. ספרים אלה היו ירושה מאביו ר' יחזקאל ומחותנו ר' הלל, והם מילאו את כל חדרי הבית. לרוב היה מסתגר בחדרו ולומד. בחדר היתה דלת קטנטנה ואותה היה פותח כשאישתו, הרבנית, היתה מקישה. כאשר היו נשים באות אל הרב בשאלה, שמעה אותן קודם כול הרבנית. היא היתה מעבירה את השאלות לבעלה, דרך הדלת הקטנה, והוא היה פוסק מה לעשות. אם היו אלה שאלות בדיני טרפות או עופות, היתה הרבנית מוסרת לו, דרך הדלת, את "הבעיה" בכבודה ובעצמה. הוא היה בודק את העוף ואז פוסק. הודות לכך הפכה הרבנית עצמה לבקיא גדולה בשאלות מסוג זה, ועל פי רוב היתה פוסקת בכוחות עצמה. בעלה הקשיב לדבריה ובחן אותה, ואחר כך העניק לה סמיכה לפסוק בשאלות קלות. היא גם ידעה היטב ללמוד דף גמרא, והבריות ראו בה למדנית לכל דבר.^[4]

הסבא, ר' לייזר, נהג להתפלל בציבור רק קריאת שמע ותפילת שמונה-עשרה. אבל גם כך היתה זו טרחה רבה מדי למתפללים האחרים. צריך היה לחכות לו זמן רב, לפחות שעה. את יתר התפילות התפלל "לעצמו", וזה

נמשך כשעתיים. אפילו ברכת המזון נמשכה אצלו שעה. על כל מילה היה מוסר את נפשו בדבקות, נושא עיניו למרומים ומכוון לקדוש ברוך הוא. הוא היה בקי גדול בספרות השאלות-והתשובות,^[5] ובשל כך באו אליו רבנים מכל גליל וילנה. היו ברשותו ספרי שו"ת נדירים שאי אפשר היה להשיג כמותם בשום מקום.

ביתו תמיד המה מרבנים ומלומדים. הלמדנים של גרודנה אהבו דווקא לשוחח עם הרבנית בדברי תורה, שכן אל ר' לייזר עצמו היה קשה להגיע. היא ניחנה בשכל ישר ויכלה להבין סוגיה בלימוד. דבר שהתקשתה בו היתה שואלת את בעלה, שעה שאיש לא נמצא בסביבה.

לאמי התחילו להציע שידוכים כבר בגיל שתים-עשרה; אלא שסבא לייזר, שהבין באנשים, לא היה מסוגל לבחור. הוא חיפש, ככל הנראה, חתן שיהיה גם למדן גדול וגם בעל ייחוס גדול. וכשכבר מצאו סוף סוף אחד כזה, התברר שהוא לא כל כך מוצא חן בעיניה של סבתא. היא לא רצתה שבתה תינשא למין שלימזל. היא נהגה לומר, שרוב שהוא לא יוצלח, לא יהיה טוב גם לאישתו ולילדיו.

הוא ייחס חשיבות לדעתה. היא היתה אישה תקיפה וחכמה ורק הודות לה יכול היה להיות יהודי כשר וישר דרך, כפי שרצה להיות. היא סבלה הרבה מאדיקותו ומטוב לבו. אם נכנסו עניים לבית בשעת הסעודה, הזמין אותם ר' לייזר להסב עמו לשולחן ומסר להם את החלקים הטובים ביותר של מזונו. הוא היה אומר, שהעני כל כך רעב, כל כך משתוקק לפרוסת לחם, שזה פשוט נורא לראות... כך יכול היה להזמין לשולחן עשרה או שנים-עשר עניים. כל בני ביתו נאלצו לקום מן השולחן כשהם רעבים לגמרי. אם, נניח, היה חסר דבר מה לכמה עניים, היה ר' לייזר שולח משהו לקנות עוד לחם ולחמניות כדי שאיש מן העניים לא יעזוב את ביתו רעב. הרבנית תמיד בכתה והתלוננה שאין היא יכולה לשאת בהוצאות הללו, אף שמשפחתה, שידעה על קשייה, סייעה לה ולמרות עזרתם הרבה של הגבירים. אבל כל זה לא הספיק לר' לייזר עבור העניים "שלו", שאת נפשם חפץ להחיות, בעוד היא וילדיה סבלו כמעט חרפת רעב.

כשנעשה השידוך עם אבי, היתה הבת כבר "רווקה זקנה": בת שמונה-עשרה, ויש אומרים בת תשע-עשרה... אמה כבר בכתה, כפי שהיה מקובל באותם ימים, שיש להם רווקה זקנה בבית, ודווקא במשפחה שכל בניה גאונים. את השידוך קיבלו אפוא באהבה, משום שהחתן מצא חן בעיני שני הצדדים, גם בעיני הרב וגם בעיני הרבנית. היה רק חיסרון אחד: המחותן היה סתם יהודי פשוט, בעל בית תקיף, פרנס חודש - וזו היתה בשבילם מכה גדולה, כתם נורא על המשפחה.

אבל בשל שתי סיבות חשובות הם התרצו לבסוף: הבת אכן היתה כבר

"רווקה זקנה", והאח עלול היה להפסיד את הרבנות.^[6] בלית ברירה לקחו אפוא את החתן למבחן ור' לייזר נוכח שלחתנו אכן יש ראש טוב ושהוא עתיד להיות למדן גדול. אבא היה נער נבון, ואביו - סבא אהרן-לייזר - הורה לו כיצד עליו לנהוג כאשר יגיע אל המחנות שבגרודנה. אבא השים עצמו צדיק תמים, שאינו יודע אפילו לספור עד שתיים, ושכל עניינו אינו אלא בלימוד תורה ובעבודת ה'.

לפני הנסיעה לגרודנה לטקס חתימת ה"תנאים" היה אבא בסך הכול ילד בן שתיים-עשרה. הוא למד היטב את כל ספר "יסוד ושורש העבודה",^[7] ועל אף שהיה ילד בריא ומלא חיים, הגיע למחותן בפרצופון מקומט ואחוז יראת שמים אדוקה. בקיצור, הוא נשא חן בעיני ר' לייזר ואישתו. המחנות, שראתה כי הוא חכם וגם יפה, היתה משוכנעת שהוא גם יהיה לרוב מפורסם.

אמי, שגדלה בבית כל כך אדוק, של צדיקים וגאונים שכאלה, הגיעה לבית שבו לא נשמעה אף לא מילה אחת של תורה. בין האנשים שבאו אל ביתו של המחנות אי אפשר היה למצוא ולו גם רב, למדן או צדיק אחד. רק סתם יהודים, יהודים, יהודים. וסתם יהודי, שאינו רב, לא נחשב בעיניה כבעל ערך. היא ראתה סביבה רק יהודים שמסתובבים כל הזמן, שאינם לומדים ואינם מתפללים, חסרי דרך ארץ ובלי טיפת ידישקייט. אנשים פשוטים של שלוש סעודות,^[8] כאלה שמוציאים מפיהם רק ניבולי פה, לשון הרע וכדומה. בנוסף לכך, אמא, זיכרונה לברכה, לא היתה חכמה במיוחד. לא קשה לתאר עד כמה לא התאימה לביתנו.

את בעלה אהבה, כשם שאהבה את הוריה. הוא היה יהודי של צורה, רגוע ובעל מידות טובות. סבא, אהרן-לייזר, לא אהב במיוחד את כלתו, ואפילו התרחק ממנה. סבתא, ביילע-ראַשע, אף היא לא היתה מרוצה מכלתה. אמי לא היתה אשת חיל זריזה וחרוצה - היא לא ידעה לבשל ולאפות, כמו כל אישה באותם הימים. אפילו נשות הגבירים ידעו לעשות הכול בעצמן. היא לא ידעה אפילו לתפור, דבר שכל ילדה קטנה ידעה. אמא לא ידעה לעשות שום דבר.

לעומת זאת, היא היתה אדוקה מאוד. גמרא אמנם לא ידעה ללמוד, אבל ב"חובות הלבבות"^[9] וב"מנורת המאור"^[10] שלטה היטב, כמעט בעל-פה. תמיד למדה את "חובות הלבבות", וספר זה כל כך העסיק אותה עד ששום דבר לא נגע לה, אפילו לא העובדה שבעלה נהיה לחסיד. אבא, שנעשה לחסיד מיד לאחר החתונה, נוכח שאישתו אינה מתכוונת להפריע לו בדרכו, ועל כך הוקיר אותה מאוד.

לאחר זמן התרגלה אמא לבית על כל מבקריו, וכדי להזהיר את האורחים

מפני לשון הרע ומדברי רכילות, ליצנות וניבול פה, החזיקה אצלה תמיד כרך קטן של "חובות הלבבות". אם מישוהו רק התחיל לדבר לשון הרע, מיד היתה מרביצה בו מוסר ומקריאה לו קטע מ"חובות הלבבות", שבו נאמר כמה גדולה וחמורה עבירה זו. היא פשוט שיגעה אותם. בהתחלה היה להם אמנם די קשה; להתעסק עם אישה אדוקה! אבל אחר כך התרגלו אליה, ולא פעם נמנעו במחיצתה מכל הדיבורים הרעים הללו.

לעתים קרובות היה דודה, הרב של קאמניץ, בא לביקור. הוא פשוט נכנס אליה הביתה - היה זה מעשה בלתי רגיל, משום שהרב לא היה הולך לאף אחד. אגב, אחיו הוא שביקש ממנו שיקרב אליו את בתו ושיבוא לבקרה. הוא הבין שבתו הגיעה לבית שהאווירה בו שונה לגמרי מן החינוך שקיבלה בביתה שלה, והיה לו חשוב שאחיו ישגיח עליה. ואכן, ככל הנראה, עלה בידי הרב, בביקוריו התכופים, לרכך קצת את לבו של המחנות, שלא התייחס כל כך טוב לכלתו.

לאחר שלוש שנים נואש סבא מן הרעיון לשדך את ילדיו עם בני רבנים גדולים. הוא ראה שכלתו, בת הרב, אינה סיפור של הצלחה. הוא הבין שאין זה הוגן לגרום עוול לילדיך ולשדך אותם לנשים כאלה שלימזליות, רק בשל הרצון לדבוק במשפחה מיוחסת. עם יוסלה הוא כבר עשה שידוך אריסטוקרטי מן הדרגה הגבוהה ביותר. כאן הוא חיפש רק מעלות מעשיות: יופי, גדולה, כשרונות - וכאלה הוא מצא. היא היתה בת של סוחר חשוב שאיננו נמנה עם תושבי העיר, ובנוסף גם היתה יפהפייה.^[11]

החתונה נתקיימה במזל טוב. הכלה הגיעה לקאמניץ במרכבה רתומה לארבעה סוסים, ממש כפריצה. כל בני העיר אצו-רצו לראות את הכלה היפה, להתפעל מקסמיה, מהופעתה ההדורה ומן התכשיטים היקרים שענדה. אין די מילים לתאר את אושרו של אהרן-לייזר - בנוסף לכל מעלותיה היתה גם נבונה, מחונכת היטב ומנומסת, והתייחסה בעדינות לאנשים. בקיצור - אשת חיל. סבא התאהב בה באופן משונה; תמיד כרכר סביבה והוקיר אותה יותר מאשר את ילדיו שלו.

בואה של יוכבד שינה לרעה את מעמדה של אמא. אם קודם לכן לא ממש אהבו אותה, אבל לכל הפחות השתבחו בייחוסה, עתה, משהגיעה הגיסה החדשה והיפה, חדל הרב לבקר את אחייניתו, וסבא פשוט החל לרחוש כלפיה שנאה עזה. עתה ראה את ההבדל בין בת הרב לבין בתו של שמעון "דייטש", וזו השנייה ממש הקסימה אותו.

מצבה של אמא היה קשה מנשוא. הקנאה אכלה בה. היא ידעה שכולם מחבבים את הגיסה הצעירה ומחמיאים לה, ושמה לב שהחותן, המשתעשע

להנאתו עם יוכבד, אינו מזכה אותה אפילו במבט. אמא יושבה כל הזמן ובכתה. היא הפסיקה להיכנס לחדר שבו נהגו לשבת חותנה ואנשי העיר. בני קאמניץ מצדם היו דווקא מרוצים שהתפטרו מן הטרחנית הזאת, שממרת את חייהם ואינה מרשה להם לדבר כפי שהם רוצים.

הכלה החדשה הנהיגה סדרים חדשים בבית, כדרך הגבירים. היא בישלה ואפתה מיני מאכלים חדשים ולא מוכרים, ולא הרשתה לעצמה להתבטל אף לא לרגע. פה תפרה, פה עשתה משהו, כאן תיקנה את הלבנים של כל בני הבית, ושם תפרה לנשים שמלות ולגברים מכנסיים. הבית קיבל צורה שונה לגמרי - הוא היה נקי ומצוחצח יותר וכל בני המשפחה היו עתה לבושים יפה יותר.

אמא נהגה לרוץ בכל פעם אל הרב, לשפוך בפניו את לבה ולקונן על מר גורלה. הרב ניסה להרגיעה וניחם אותה שבעלה שווה הרבה יותר מבעלה של יוכבד.

ואכן, יוסלה היה בחור טוב, הגון וישר, שידע גם ללמוד, אבל משה, אבי, היה חכם הרבה יותר, כשרוני הרבה יותר וגם בעל מידות גדול. כשאמא בכתה בחזרה, היה אבא מנחם אותה באותן מילים שבהן השתמש דודה הרב, אבל לשווא - דבר לא עזר. אבא החליט אפוא שעליו לעזוב לגמרי את ביתו של סבא. הוא יעבור לדירה אחרת, ואז תיפסקנה השנאה והקנאה. היא תעסוק ב"חובות הלבבות" שלה, ב"מנורת המאור" וב"ספר חסידים"^[12] - וסוף סוף יהיה שקט בבית. אבל אבא לא העז לדבר על כך עם סבא והלך להתייעץ עם סבתא. הוא ידע היטב שלאמו יש השפעה רבה על אביו וכי הוא שומע בקולה גם בדברים גדולים מאלה.

אמו יעצה לו שיכתוב מכתב יפה לאביו, יספר לו ששרה בוכה ביום ובלילה, ועל כן הוא רוצה לעבור לדירה אחרת. בנוסף על כך, הוא מפחד מדמעותיה של יתומה זו, שאביה כבר נסתלק מן העולם. אין לו דרך אחרת לפייס את אישתו ולהרגיעה אלא אם יעברו לגור לחוד. "כתוב כך לאביו" - אמרה - "הדברים ייכנסו ללבו. סוף כל סוף הוא יהודי ישר, ואם תכניס למכתב מילים כמו 'דמעות', 'הורים זקנים שמתו', 'צדיקים' וכו', זה יותיר בו רושם חזק. הוא בוודאי יספר לי על המכתב ויבקש את עצתי, ואני כבר אדע מה לומר לו."

אבא עשה כן, וסבא קיבל את המכתב. בהתחלה רגז מאוד על בנו, המבקש לשנות מכלל הברזל שקבע - לגור תמיד עם כל הילדים. תמיד אמר כי גם תמורת כל הון שבעולם לא יסכים לשנות ממנהגו זה. אבל דמעותיה של בת הרב היתומה חלחלו בכל זאת עמוק ללבו. פחד תקף אותו שמא, חלילה, תרביץ עליו איזו קללה שיקללוהו הורים הצדיקים שהלכו לעולמם. הוא לא היה מסוגל להחליט והלך

להיוועץ באישתו, ביילע-ראשע.

ביילע-ראשע החכמה אמרה לו שאף היא מוטרדת מבכיה המתמיד של שרה. צריך להתחשב בצדיקים גדולים כאלה, שחס ושלום דמעותיה לא יגיעו אליהם. "אני ממש רועדת מפחד מפניהם" - אמרה סבתא - "וגם, דרך אגב, מרחמת על משה שלנו. למה שחייו יהרסו בגלל דמעותיה?" אחר כך הודתה סבתא, שאכן היה זה שידוך כושל ולא מוצלח. היא באמת שלימזלית, שאפילו לא מסוגלת לקשור לחתול את זנבו.^[13] אבל מה לעשות? ממילא זה אבוד, וצריך לדאוג שחייהם יהיו, לכל הפחות, נטולי צער. כשצריך, ידעה סבתא היטב כיצד לדבר עם סבא ולהשפיע עליו.

אבא השיג את מבוקשו. הוא שכר דירה אצל שלום יורס: שלושה חדרים ומטבח, שתמורתם שילם עשרים רובל לשנה. בפני אמא נפתח עתה עולם חדש. היא יכלה לחיות כרצונה ועל פי טעמה, ובמילים אחרות: להגות בספריה כל היום בלי לראות את יוכבד, את חותנה ואת כל אנשי קאמניץ. מפעם לפעם היתה הולכת אל דודה ומבלה שעות ארוכות במחיצת הרבנית.

שלא כנשים אחרות, אמא מעולם לא דאגה לפרנסה. שום דבר לא עניין אותה. היא לא ידעה מה מתבשל לארוחת הצהריים, מתי יהיה האוכל מוכן - לא היה איכפת לה מכל זה. על תפירה או על תיקון בגדים בכלל לא היה טעם לדבר. אפילו שבת ויום טוב עברו מבלי שתתערב או שתושיט יד לעזרה, כאילו בכלל לא היתה בעלת הבית.

ככה חיו אמא ואבא בשגרה שקטה במשך כשלושים שנה. תשעה חודשים בהיריון, שנתיים הנקה, אחת לשלוש שנים ילד חדש. כול שעשתה היה לשמור על הילד שהניקה ולקרוא ב"חובות הלבבות". אבא מעולם לא דיבר איתה על עסקיו ואף פעם לא שאל איזו ארוחה תהיה היום. הוא ידע שאין לה מושג. כשהיה שב הביתה סיפרה לו מעשיות מ"מנורת המאור", איך צריך אדם לעבוד את בוראו על פי "חובות הלבבות" וספרים קדושים אחרים. אבא היה מאזין למעשיות הללו ושותק.

לתוכן העניינים

[לדף הראשי של פרויקט בן-יהודה](#)

^[1] ר' לייזר נתמנה לרב בגרודנה בשנת 1833. על ייחוסו המשפחתי, ראו בפרק ד, הערות 2-7.

^[2] על מנהג צניעות זה, שנהגו בו חסידים ויראים, השוו למסופר אודות אחד מחסידי וורקה: "כאשר נראה ר' משה טוביה בחוצות עירתו הקטנה השתאו עליו כל רואיו. אחד

מאנשי שלומו רץ לקראת הנשים הנמצאות אותה שעה בחוץ, מנפנף בידי לעומתן ומכריז בקול: 'ווייבער, ר' משה-טוביה; ווייבער, ר' משה-טוביה', - אות וסימן לקהל הנשים שעליהן לסור הצידה, לפנות מקום, כי ר' משה-טוביה החסיד הקנאי מתקרב ובא..." (א' קאליש, אתמול, תל-אביב תש"ל, עמ' 40).

[3] שטריימל - כובע גבוה, עגול ויקר העשוי מזנבות שועל או צובל, ובמרכזו כיפה. מקורו של השטריימל אינו ברור ומסורת אגדית גורסת כי היתה זו גזירה - זמנה ורקעה אינם ידועים - שהוטלה על יהודים במזרח אירופה על מנת לבזותם. במהלך הזמן הפך הכובע לסמל אהוב שמהדורים בו חסידים ויראים. השטריימל ניתן בדרך כלל כמתנת חתונה והוא מלווה את בעליו כל חייו. ראו: נ' פרילוצקי, דאָס געוועט - דיאַלאָג וועגן שפראך און קולטור, וואַרשע 1923 (על פי המפתח בערך שטריימעל); ש"י עגנון, עיר ומלואה, ירושלים ותל-אביב תשל"ג, עמ' 195-196.

[4] על נשים למדניות מסוג זה בליטא, ראו: ב' עפשטיין, מקור ברוד, ווילנא תרפ"ח, ד, עמ' 1948-1977.

[5] שאלות ותשובות (בראשי תיבות: שו"ת) - ענף מרכזי בספרות הפסיקה הרבנית. במרוצת הדורות נדפסו מאות רבות של ספרים מסוג זה ובהם תשובות שהשיבו חכמי ישראל, בכל התקופות והמקומות, על שאלות בהלכה שהופנו אליהם.

[6] הכוונה לדרישתו של אהרן-לייזר מרבה של קאמניץ, שידאג לממש את השידוך, שאם לא כן יסולק מן העיר. ראו לעיל, בתחילת פרק ד.

[7] על ספר זה, שכתב ר' אלכסנדר זיסקינד מגרודנה, אביה-זקנה של אמו של קוטיק, ראו: פרק א, הערה 155.

[8] במקור: "פּראָסטע שלש-סעודות", כינוי לאדם פשוט, בור ומגושם הרוצה להידמות לירא שמים, אף שגלוי לכול שאין הוא כזה.

[9] "חובות הלבבות" - ספר מוסר פילוסופי-דתי, שחבר בידי ר' בחיי בן יוסף אבן פקודה (כונה בחיי "הזקן", על מנת להבדילו ממחבר מאוחר יותר בעל אותו שם), שחי במאה הי"א בסרגוסה שבספרד. עיקר עניינו בחובות האדם לבוראו ולנפשו, שאותן ניתן לממש על ידי פיתוח מידות טובות. הספר נתחבב על כל שכבות העם, זכה לתפוצה גדולה ונדפס בעשרות מהדורות, כולל תרגום ליידיש. על הספר: י' דן, ספרות המוסר והדרוש, ירושלים 1975, עמ' 47-57. ראו גם: אברהם יערי, 'תרגום יודי בלתי ידוע של "חובות הלבבות"', קרית ספר, יג (תרצ"ז), עמ' 401-398.

[10] "מנורת המאור" - מספרי היסוד של ענף ספרות הדרוש והמוסר. המחבר, ר' יצחק אבוב, היה דרשן בספרד של המאה הי"ד. בספרו כינס דרושים ואגדות, מסודרים על פי נושאים (כגון: תלמוד תורה, טהרת הדיבור, עשיית תשובה). גם ספר זה נדפס בעשרות מהדורות, כולל תרגום ליידיש (לראשונה באמשטרדם תפ"ב), ששימש מקור חשוב לעיצוב עולמן של נשים ופשוטי עם שלא יכלו לקרוא בשפתו המקורית.

[11] קוטיק כבר התייחס בקצרה לשידוך זה. ראו לעיל, פרק ד, לאחר הערה 15.

[12] "ספר חסידים" - קובץ דרשות ומאמרים בתורת המוסר, שנערך בעיקרו בידי ר' יהודה החסיד (נפטר בשנת 1217). הספר מסכם את האידיאלים הדתיים והחברתיים של חוג חסידי אשכנז בגרמניה במאות י"ב-י"ג ומדריך את המעיין בו בדרכו להשגת מידת החסידות. ספר זה שימש מקור השראה חשוב לכל בעלי המוסר ועיצב, במידה רבה, את ערכיה ועולמה של היהדות האשכנזית. ספר חסידים תורגם ליידיש ובשפה זו גם נדפס מספר פעמים למן המאה הי"ח.

[13] במקור: "און קאָן אַ קאָץ דעם וויידל נישט פאַרבינדן", ומכוון לאדם חסר זריזות. מן הסתם יש כאן הד לפתגמים עממיים נוסח: "אַז די בעל-הביתטע איז אַ שלים'מזלניצע, איז די קאָץ אַ בריה" (=כאשר בעלת הבית היא שלימזלית - אזי החתולה היא אשת חיל; ראו: א' בערנשטיין - ב"ו זעגעל, יודישע שפריכווערטער און רעדענסאַרטען,

וואַרשוי תרס"ח, עמ' 34, מס' 469); או "אַז די קאַץ איז א נאַשערקע - די בעל-הבית'טע קיין בריה ניט" (=כשהחתול הוא לקקן, בעלת הבית איננה אשת חיל; ראו: ש' איינהורן, משלי עם ביידיש, תל-אביב תשי"ט, עמ' 38, מס' 117).